

A hatalomgyakorlás intézményei és eszközei az ötvenes évek székely falusi társadalmában

*„...hogy gyakorolható legyen, a hatalomnak
a felügyelet eszközeivel kell ellátnia
önmagát”
(Michel Foucault).*

A kommunista hatalomnak alávetett falusi társadalmi csoportok elnyomottság-tapasztalatát kutatva, írásunkban azokat az uralomgyakorlási formákat tárgyaljuk, amelyek a székelyföldi helyi társadalmak horizontján a negyvenes évek végétől megjelentek. Először a formális hatalmi intézmények kiépítésének folyamatát írjuk le, majd számbavesszük a hatalomgyakorlás eszközeit, formális és informális mikro-technikáit. Mindenekelőtt azonban szükséges egy rövid kitérőt tenni. Mivel „mindig hasznos, ha tudjuk miről beszélünk” (Habermas), először néhány fogalom e dolgozatban érvényes tartalmát pontosítjuk.

Max Weber nyomán **hatalomról** beszélünk minden olyan esetben, „ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély” (Weber 1987:77). Az emberek azon csoportját, amely arra specializálta viselkedését, hogy érvényt szerezzen ennek az esélynek, Weber **hatalmi szervezetként** definiálja (i.m. 78). E hatalom-fogalmat Weber későbbi értelmezői tágították, kiemelve az egyének közti társadalmi kapcsolat szűk kereteiből, alkal-

masszá tették a társadalmi csoportok közötti viszonyok leírására is. A társadalomkutatók körében ma igen népszerű a hatalom foucault-i koncepciója. Eszerint a hatalom nem pusztán egy központi állami intézmény, hanem olyan valami, ami szétterjed a társadalomban, „nem birtokolható dologi javak módján... hanem úgy működik, mint egy gépezet. Bár piramis alakú szerkezete egy főnököt helyez a csúcsra, az egész szerkezet az, amely a hatalmat termeli, és szétosztja az egyéneket ebben a permanens és összefüggő térben” (Foucault 1990:242).

Ahol a hatalom „szétterjed a társadalomban”, ott már uralmi viszonyokról is beszélhetünk. Az **uralom** weber-i fogalma két cselekvő közti aszimmetrikus viszonyt tételez, „engedelmességen alapul, és az engedelmességnek az egyes esetben – a fásult megszokástól kezdve egészen a tisztán célracionális meggondolásokig – a legkülönbözőbb motívumai lehetnek” (Weber 1987:221). Kiterjesztve a fogalom érvényességi határait a cselekvők közti uralmi viszonyokról a társadalmi csoportok, közösségek kapcsolatrendszerében érvényesülő uralmi jelenségek leírására, ennek kivitelezhetőségét a kutatók abban látják, ha az uralmi rendszereket azonosítják a „cselekvők közötti individuális uralmi viszonyok összességével, struktúrájával. Ekkor egyrészt a rendszer fennállása szempontjából fontos szereplőket, szerepeket, szereptípusokat (pozíciókat, státusokat, stb.) megkeresve és kiemelve, az ezek között érvényesülő uralmi kapcsolatokat kell tudnunk megadni, másrészt az így felépülő struktúra sajátosságait, az ezekből fakadó (strukturális) kényszereket, illetve az uralmi viszonyok formájára, tartalmára vonatkozó elveket, hiteket, magyarázatokat kell megkeresnünk, leírunk, tipizálnunk” (Szakadát 1992:3).

Mindazt, aminek egy társadalmon belül köze van az uralmi viszonyokhoz, a **politikai** fogalomköréhez soroljuk. Az alávetettek hatalomtapasztalatának megértésére összpontosító beállítódásunkban, az új politikai hatalom iránti tömeges lojalitást látva (ahogy ez a politikai, hatalmi intézmények létrehozásakor, így pl. az első néptanácsi választásokon tapasztalt magas részvételi arány, és az elkötelezettséget mutató választói magatartás alapján hinni lehetne), felvetődik a hatalom **legitimitásának** kérdése. A **legitimitás** általunk használt fogalmát Habermastól kölcsönöztük, akinek tömör definíciója szerint a szóbanforgó

fogalom „egy politikai rend elismerésreméltóságát jelenti” (Habermas 1994:190).

Célok és szempontok

Valójában azt szeretnők megérteni, hogyan történhetett meg például az egyazon faluban lakó ismerősök között, hogy minden korábban érvényes közösségi-együttélési szabályt megszegve az egyik ember bemehetett a másik ember házába – előfordult, hogy éjnek idején –, és minden karhatalmi támogatás nélkül büntetlenül elvihette a padlásról a kolbászt, a tisztaszobából a varrógépet, a pincéből a krumplít anélkül, hogy a háziak látható ellenállást tanúsítottak volna. Milyen, a társadalomban „szétterjedt kényszerek” hatottak a mindennapi élethelyzetekben, a személyközi kapcsolatokban, amelyek ennyire átformálták az emberek viselkedését.

A hatalom fenti értelmezéséből az is következik, hogy vizsgálódásainkban elválaszthatjuk egymástól „az autonóm helyi hatalmat a helyileg is megnyilvánuló központi hatalmi konstellációktól” (Gombár 1984:36). Az alábbiakban részletesebben csak a külső politikai hatalom helyi intézményeiről és technikáiról beszélünk. A helyi autonómia e korszak elején még létező szervezeti formái (gazdasági, közigazgatási intézmények, kulturális egyesületek) 1948 után fokozatosan elveszítették formális kereteiket a falvak társadalmában, és az informális szférába szorultak vissza. A központi és a kihelyezett helyi hatalmi szervezetek felszámolták a lokális autonómiaformákat.

A hatalmi szervezet működtetésében részt vevő emberek csoportjáról Weber óta ismert, hogy „a hatalomra jutott forradalmat és az idegen megszállót, az ellenséget a bürokratikus apparátus rendszerint minden további nélkül ugyanúgy kiszolgálja, mint a korábbi törvényes kormányt” (Weber 1987:230). Ezek voltak az érvényes társadalmi „játékszabályok” a vizsgált korszakban is: az új hatalom az előző hatalmi struktúra adminisztratív kereteit és személyi állományát már színrelépésekor messzemenően felhasználhatta. A legdurvább, legerőszakosabb beavatkozást a helyi társadalom életébe 1948–49-ben még a

megyei adminisztráció gépezetével és kádereivel indította. Az ekkor született hatalmi rendelkezéseknek, utasításoknak a későbbi időkben is példátlanul agresszív, fenyegető hangneme feltehetően a korábbi hatalmi szerkezet bürokratáinak az új hatalom iránti lojalitási szándékát is tükrözte. Ezt a készséges alárendelődést (és a hivatalban lévők szakértelmét) az új hatalom nem vette figyelembe, rövid idő alatt ideológiai szempontok alapján cserélte le a korábbi adminisztráció személyi állományát.

Intézményépítés

A politikai hatalom a társadalom feletti uralom gyakorlásának új intézményrendszerét a szovjet mintára országosan megszervezett **néptanácsok** létrehozásával (1950. dec.) teremtette meg. A törvényerejű rendelettel felállított intézményeket az „államhatalom helyi szervei”-ként definiálta, és (látszólag) a helyi társadalmak fölötti korlátlan ellenőrzési és irányítási joggal ruházta fel.

A működési szabályzat értelmében a helyi néptanácsok a havi rendszeres, illetve rendkívüli ülészakokon hoztak határozatokat, intézkedéseket. Az ülészakok közötti időben a Végrehajtó Bizottságok hatáskörébe tartoztak a helyi vezetés ügyei. A helyi néptanácsok ellenőrizhették az illető településen létező termelőegységek, vállalatok, intézmények, szervezetek működését, megváltoztathatták vagy megsemmisíthették ezek belső határozatait. A néptanácsok feladatkörébe tartozott a közigazgatási rendelkezések, szankciók kibocsátása, az alárendelt intézményekben az alkalmazottak, tisztviselők tevékenységének ellenőrzése, fegyelmi intézkedések foganatosítása. Kinevezések, áthelyezések csak a felettes szerv, a Rajoni Néptanács jóváhagyásával történhettek.

A néptanács formálisan testületi vezetést jelentett, ahová a képviselők választás útján kerültek be. A helyi élet minden szféráját irányítani és ellenőrizni hivatott intézményben a szerteágazó feladatok megoldására, a legkülönbözőbb tevékenységi területek problémáinak megoldására a szervezeti szabályzat értelmében különböző ügyosztályokat

hoztak létre, tartományi, rajoni és községi szinten. A falusi néptanácsoknál 1951-ben a következő ügyosztályokat szervezték meg (ügyosztályonként 6-8 taggal): mezőgazdasági üo.; pénzügyi üo.; helyi gazdasági és ipari üo.; tanügy-kultúr és sport üo.; közellátás- és élelmezési üo.; népjóléti és munka üo. A helyi ügyosztályok tevékenységét a megfelelő rajoni, ezeket a tartományi ügyosztályok irányították. Ide küldték kötelező módon a községi, városi néptanácsok ügyosztályai általában az ugyaninnen kiadott rendeletek végrehajtásáról, az utasítások teljesítéséről szóló jelentéseiket. Az ügyosztályokban **állandó bizottságok** tevékenykedtek, ezeket a képviselők közül választották, egy helyi „javaslattevő komisszió” jelölése alapján, amelynek tagjai egy személyben képviselők is voltak. A háromtagú javasoló komisszió „megvizsgálta, hogy melyik képviselő elvtárs milyen feladathoz ért jobban”, és személyi javaslatát e tudása birtokában tette meg a végrehajtó bizottságnak, természetesen a komisszió tagjai magukat is besorozták valamelyik **állandó bizottságba**.

A fenti bizottságok mellett a néptanácsok keretében **állampolgári bizottságokat** és **nőbizottságokat** is létrehoztak az illető települések választási kerületeiben, ezektől a „fentről” meghatározott munkaterv szerinti tevékenységeket követelték. Mellettük, a napi politika diktálta feladatok megvalósításának időszakára, alkalmanként a **legkülönbözőbb bizottságokat szervezték meg**. Így például volt terménybegyűjtő bizottság, vetési bizottság, békeharc bizottság, kultúrversenyt irányító bizottság, cserebogár irtó bizottság, kezdeményező bizottság, vagy egyszerűen csak a soron következő akciót „támogató” bizottság.

A hatalmi intézmények helyi szervezeti kiépítésének fontos mozzanata volt ezek személyi állományának kiválasztása. Az első néptanácsi választásokon a települések lakosságából kerültek ki a képviselők, és az intézményen belül a két legnagyobb hatalommal felruházott pozíció – a néptanácselnöki és a titkári – birtokosai. A választások előtt a képviselők jelölése a fentről meghatározott „osztályszempontok” alapján, a helyi szegény- és középparasztság soraiból történt. A képviselőjelöltek listájára nem kerülhettek fel a kulákoknak nyilvánított személyek harmad-negyedrangú rokonai sem. A helyi néptanácsok létrehozása után az intézmények működésével elégedetlen felsőbb vezetés

rövidesen taktikát változtatott: a **választás** helyett a **kinevezés** elvét alkalmazva leváltotta a helyi illetőségű néptanácselnököket és titkárokat, majd idegen, munkásszármazású személyekkel töltötte be ezeket a pozíciókat.

„Ötvenkettőbe volt. azt hiszem ősszel, a helyi megválasztott elnököt minden további nélkül leváltották. Fentről egy szorítás történt, s akkor összeszedtek annyi munkást – persze az értelmesebbjét, iparosokat, susztereket... egy nagy teherkocsival mentek végig (az Udvarhely rajoni falvakon), s osztán potyogtatták le az elnököket, titkárokat, s így megtörtént a váltás. Összekaptak két-három embert a képviselőkből, s na ilyen kormány-vagy pártintézkedés alapján itt van az új elnök. Nem volt semmi gyűlés, csak ismertették, hogy a párt határozata, vagy utasítása alapján így lesz, nem emlékszem, hogy valahol megmaradtak volna, mindenhol lecserélték a helyi vezetőket. Azt akarták ők biztos ezzel a lépéssel kipróbálni, hogyha nem tudnak eleget elérni a helyből választott vezetők, akkor a munkásosztályból próbálják ideplántálni, azok jobban betartják a szabályokat, utasításokat, ilyen cél lehetett, nem rágalmaztak a leváltásért egyet sem, hogy azért vagy ezért kellett leváltani, pártutasítás alapján történt” (egy korabeli néptanácsi alkalmazott emlékezése).

A helyi néptanácsok és a hatalmi hierarchiában közvetlen fölöttük álló rajoni néptanácsok alapviszonyát a működési szabályzat 23. pontja világosan rögzítette. Eszerint „... a rajoni néptanács végrehajtó bizottsága a községi néptanács végrehajtó bizottságának a döntéseit megsemmisítheti, módosíthatja vagy felfüggesztheti”. Ez a szabály nem hagyott kétséget az érvényesíteni kívánt viszonyrendről: a helyi néptanácsok a centralizált, hierarchikus hatalmi szerkezetben a legalsó szintet jelentették, hatáskörük és működésük központi elve a létrehozók szándéka szerint a hierarchia felsőbb szintjeiről érkező rendelkezések és utasítások tudomásulvétele és végrehajtása volt. Ebből a viszonyrendből, valamint a személyi állomány beállítódásaiból következően, a vizsgált korszak egészében a helyi néptanácsok csak nagyon korlátozottan lehettek a helyi társadalmak (differenciált) érdekeinek képviselőjét felvállaló intézmények. Bár gyakran előfordult, hogy a felsőbb parancsok teljesítetlenül maradtak, határidős feladatokat csak késve és

részlegesen valósítottak meg. legtöbb esetben nem a helyi társadalom érdekeit képviselő beállítódásról, hanem ennek passzív ellenállását áttörni képtelen tanácsi működésről volt szó.

Az uralomgyakorlás a „mindennapi életben elsődlegesen igazgatást jelent” (Weber 1887:227). A vizsgált igazgatási gyakorlat ügyiratokon alapuló elvéből, a megalkotott és lefektetett működési szabályokból, a felállított „igazgatási csoport” (Weber) hatáskörének meghatározásából egyértelműen megállapítható, hogy az alkalmazott uralmi gyakorlat és a használt intézményrendszer típusát tekintve formálisan **racionalis, legális uralom bürokratikus igazgatási csoporttal**. (Nem foglalkozunk e helyen azzal a kérdéssel, hogy ez az uralomtípus mennyiben volt tisztán racionalis, illetve milyen más típusú uralmi viszonyokat foglalt magába. Az elemzők szerint a modern uralmi struktúrákban egyszerre, egyidőben több uralomtípus létezik). Az alábbiakban a székellyöldi kommunista uralomgyakorlás közvetlen technikáit, eljárásait tekintjük át.

Eszközök, technikák

A külső hatalom és a helyi társadalom életvilágának találkozási helyzeteit, érintkezési alkalmait nyomonkövetve a korabeli néptanácsi adminisztráció írásos hagyatékában és a kor paraszti feljegyzéseiben (naplók), valamint több egykori tanácsi alkalmazott tapasztalatait ismerve megállapíthattuk, hogy ezek a technikák és eljárások a találkozási események meghatározó komponensei: általuk nyilatkozott meg a hatalom a lokális társadalmi térben.

A fenti forrásokból kikövetkeztethető, hogy a hatalom a társadalom mindennapi életében létező viszonyok és állapotok gyökeres átalakításának igényével lépett fel. (E dolgozatban nem térhetünk ki arra, hogy milyen eszmények és világkép talaján látott hozzá a hatalom a társadalom radikális átformálásához.) A befolyásolási, átalakítási célkitűzés következménye, hogy a politikai hatalom szabályozó, irányító és ellenőrző tevékenységének kiemelt szerepe volt az uralomgyakorlásban. Aszerint, hogy milyen intézményes formákon alapultak, milyen kere-

tek között jöttek létre és működtek ezek az irányító eljárások, formális és informális kategóriákba sorolhatók. A formális irányító eljárások kategóriájába tartozóknak tekintjük a hatalom formális intézményei által megalkotott és használt eszközöket (rendeletek, tervutasítások), amelyek ellenőrzésére, számonkérésére szintén formális, szankcionáló intézmények működtek (rendőrség, börtön, kényszermunka). Az informális irányító, befolyásoló eljárások, technikák (kampány, verseny, felvilágosító munka, az agitáció különböző formái, stb.) a politikai hatalom célkitűzéseinek végrehajtását támogatták. Az ellenőrzés és számbavétel az informális, szimbolikus szférában történt (pl. versenyek kiértékelése, népszerűsítés a sajtóban, gyűléseken), de gyakran a formális intézményi kereteket is kommunikációs csatornákként használták.

a. Formális irányító eszközök

A leggyakoribb formális igazgatási eljárás a kommunista hatalomátvételt követően a **rendelet** volt. Lehatolásának útja a hierarchia felsőbb szintjeiről a hétköznapi életbe minden esetben jól kidolgozott forgatókönyv szerint történt. Lássuk egy konkrét példán ezt a folyamatot. 1953 augusztusában a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének bővített plenáris ülésén elhatározták, hogy a következő mezőgazdasági évtől kezdődően megszüntetik (a 318. sz. rendelettel) a családi gazdaságoknak az addigi gyakorlat szerint kibocsátott termelési tervet, és a beszolgáltatásra kijelölt termékek mennyiségét teszik kötelezővé minden egyes magántermelő családi gazdaság esetében. Az új rendelettel a helyi néptanácsok Végrehajtó Bizottságainak elnökei az azt feldolgozó rajoni VB. ülésen ismerkedtek meg. A következő napon a helyi néptanácsi képviselőgyűléseken a rajoni utasítás szerint az elnök a rendelet tartalmáról „kioktatja az összes községi képviselőket, tömegszervezetek vezetőit”. Ezután következett „konkrét terv” alapján a rendelet népszerűsítésére szervezett népgyűlés, ahová mozgósították minden családból a családfőt. Ez a feladat a választási kerületek képviselőit terhelte. A népgyűlés után a rendelet gyakorlatba ültetésé-

nek útja a személyközi interakciós helyzetekben az „egyéni agitációs munka” és a meggyőző, felvilágosító propaganda más nyilvános formáival folytatódott (hangosbemondó, utcai újságok), majd legvégül a gazdaságonként megállapított kötelezettségeket tartalmazó szerződés aláíratásával (a családfővel, „tudomásul vétel céljából”) zárult.

A rendeleti irányításhoz mindig kapcsolódott a különböző, szemtől szembeni helyzetekben meggyőző munkát végző agitátorok tevékenysége: a „kitartó felvilágosító tömegmunka”, a „házi agitáció” vagy „a felvilágosító munka embertől-emberig”. Ezeket az informális mikrotechnikákat a hatalom végig a vizsgált korszakban nagy számban, változatos formákban, a formális irányító eljárásokkal összefonódva alkalmazta.

Rendeleteket bocsáthatott ki a helyi néptanács fölött álló minden hatalmi intézmény, néha maga a helyi tanács is, a lokális társadalom felé. Mint említettük, a rajoni és a tartományi néptanácsok különböző ügyosztályai **rendeleteikkel** a mindennapi élet létszféráinak minél teljesebb átfogását célozták. Ebből a beállítódásból következően a **rendeleti irányítás tárgyaköre** rendkívül széles skálán mozgott. Rendelet tárgya lehetett egy termelési technológia részmozzanata (pl. a mákvetéseket pusztító lárvák és hernyók összegyűjtése) éppúgy, mint a kiskereskedelmi áruk mennyiségének diszkriminatív, ideológiai szempontok szerinti forgalmazása, vagy aktuálpolitikai kérdések melletti agitáció elrendelése a családi életben. A rendeleti irányítás kézenfekvő eszköze volt a mindennapi élet autonóm területeinek uralását célzó hatalmi gyakorlatnak. Természetéről Hannah Arendt a következőket írja: „A rendelet... csak ott létezik, ahol alkalmazzák, és akkor, ha alkalmazzák; nincs szüksége más jogcímre, mint az alkalmazhatóság... A rendeletekkel irányított emberek sosem tudják, mi kormányozza őket, mert a rendeletek önmagukban érthetetlenek, s az adminisztrátorok gondos szervezéssel tudatlanságban tartják az alattvalókat e rendeletek gyakorlati jelentősége és a rájuk okot adó sajátos körülmények felől” (Hannah Arendt 1992:292).

A **rendelet** mellett a társadalom irányításának másik fontos adminisztratív eszköze a **terv** volt.

A **tervek** kibocsátásával a hatalom elsődlegesen a gazdasági szfé-

ában a termelés, elosztás és elvonás folyamatainak irányítását, szabályozását célozta. De emellett általános volt a kulturális tevékenységek tervszerű irányításának gyakorlata is (pl. a falusi „filmszínháznak” mozi látogatási **tervet** kellett teljesíteni évi, havi és napi lebontás szerint).

A legfontosabb termelőtevékenységekre **tervmutatókat** közöltek a néptanácsokkal, ezek feladata volt a helyi életben érvényt szerezni a **tervutasításoknak**. A termelőtevékenység mozzanatainak megfelelően volt vetési, begyűjtési, cséplési, felvásárlási, pénzügyi, napi szállítási, stb. **terv**.

A **terv** intézményesítésével, a termelőtevékenység gazdasági törvényektől idegen szempontok szerinti irányításával a megtermelt javak meghatározott mennyiségének szigorú elvonása nem kizárólag gazdasági aktust jelentett, társadalmi hatásai is voltak. A tervgazdálkodással a hatalmi szervezet például a mindennapi élet tradicionális időhasználatát támadta meg. A hagyományos falu életvilágában igen „nagy mértékben belsővé vált szociális időkényszer” (Elias 1990:44) a mindennapi társadalmi gyakorlatban azt is jelentette, hogy az idő, egész sor más szociális szimbólumhoz hasonlóan, egyszerre több funkciót is betöltött. Például az évszakokhoz kapcsolódó munkák, az ünnepek időszakos szertartásainak ritmusa olyan rendszert alkotott, amely tájékozódási eszközként szabályozta a viselkedést és az érzékelést. Az időhasználat erőszakos átalakítása ennél fogva mély beavatkozást jelentett a mindennapokba. A hatalom leggyakoribb időkisajátítási formaként használta a munkára fordítható idő lehető legteljesebb lefedését, gyakran egymásnak ellentmondó gazdasági parancsokkal. Például: *„A járási vetési bizottság mai nap tartott értekezlete alkalmával észlelt hiányosságok kiküszöbölése végett elrendelem az alábbiakat: 1. A hét folyamán (hétfő, kedd és szerdán) a vetési bizottság irányítása mellett, igénybe véve az összlakosságot meg kell takarítani az összes gyümölcsfákat. A végrehajtást azonnal ellen kell őrizni.*

2. A hét második felében (csütörtök, péntek, szombaton) a községek összlakosságát igénybevéve a legelőket kell megtakarítani, az első pont alatti utasítás és eljárás szerint. A fenti munkákból akik nem veszik ki a részüket, azt szabotálni igyekeznek, a vetési bizottság azonnal adját a szabotázs jegyzőkönyvet a miliciának. Terepen történő ellenőrzés

alkalmával ahol mulasztást fogok észlelni, a szabotálók ellen azonnal letartóztatásokat fogok eszközölni és amennyiben a vetési bizottságokon múlik a végre nem hajtás, úgy a vetési bizottság tagjait fogom azonnal letartóztatni.

...Továbbá elrendelem, hogy az uttesteken 3 napon túl nem tűröm meg, hogy el terítetlen prizsmák és az utakon gödrök legyenek...

(Oklánd Járás Főszolgabírája, 300/1949.III.20.)

A munkára fordítható idő használatának szabályozása mellett a beavatkozás egy másik formájaként – mint a létező uralmi viszonyok felmutatásának gesztusát – a társadalom szakrális idejének profanizálását említhetjük. Általános gyakorlat volt a vasárnap délelőtti tevékenységek – közmunkák, gyűlések, kiértékelők – szervezése oly módon, hogy ezek időpontja egybeessen a hitélet gyakorlásának tradicionális idejével.

A **rendeletek** végrehajtásának és a **tervek** teljesítésének kikényszerítésére, valamint a mulasztások szankcionálására – ahogy a fenti leírás is bizonyítja – az illető fölöttes intézmény hatósági eljárásokat, karhatalmi eszközöket is alkalmazhatott.

b. Informális irányító eljárások

A társadalom uralásában használt informális technikák készlete jóval gazdagabb, mint a formális: e kategóriába sorolhatók a **mozgósítás** gyűjtőnév alatt az ötvenes években kibontakoztatott változatos kulturális fonnák: a felvilágosító munka már említett változatai, a fentről kezdeményezett munkavállalások, hazafias- és munkaversenyek, akciók, versenyzottságok, kampányok, stb. Az ezekhez a technikákhoz használt tárgykészlet és cselekvéssorozat szintén változatos: zászlók, jelvények, jelszavak, grafikonok, faliújságok, fekete-szürke-piros kiértékelő táblák, a tömegnevelő munka előlendítésére létrehozott „vörös sarkok” a kultúrotthonokban (itt könyveket, sakkot, rádiót, napilapokat és folyóiratokat helyeztek el a kultúrreferensek), mozilátogatások propagálása, kollektív rádióhallgatás és újságotolvasás szervezése, kultúrműsorok az aktuális politikai célok támogatására, stb.

Az informális irányító és befolyásoló technikák gazdag készlete nemcsak a mindennapi élet uralásának volt az eszköze. A hatalom a szimbolikus szférában ezekkel az eszközökkel konstruálta saját legitimitását is.

A mozgósító propaganda különféle eljárásainak alkalmazása a gazdasági szférában időben megelőzte (1948–49-ben) a tervutasításos irányítást. Később, mikor bevezették ezt a gazdaságirányítási rendszert, a hatalmi apparátus a gazdasági tervek különböző változatainak életbeléptetése után is állandó jelleggel használta az informális irányító eljárásokat „a gazdasági célok társadalmi célokként való tételezésére” (Sós 1986:42). A mozgósító eszközök szerepe ebben az időszakban a gazdasági szférában, az előbbi szerző szerint, a tervutasításos rendszer nehézkes, bürokratikus mechanizmusainak állandó korrigálása volt. Tény, hogy vizsgálatunk terepén, a kutatott időszakban (1948–1960) a mindennapi életben permanensen jelenlevő kulturális formákról volt szó. Közvetlen gyakorlati alkalmazásuk a helyi néptanács képviselőire, a különböző bizottságok tagjaira és a tanügyben dolgozóakra hárult. E helyen nem foglalkozhatunk az informális szabályozó, irányító eljárások részletes bemutatásával. Csupán egyetlen példán illusztráljuk a formális irányító eljárásokkal párhuzamosan, a szimbolikus/mentális szférában használt informális kulturális formák működtetését.

A hatalom ideológiai célkitűzéseinek gyakorlatba ültetésében egyik legtöbbször alkalmazott technika a **verseny** volt. A településeket átfogó, rajoni, tartományi vagy országos szintű munkaversenyeket, hazafias versenyeket a hatalmi intézményi hierarchia különböző szintjeiről indíthatták (községi, városi néptanácsok vagy ezek valamelyik bizottsága). A **versenyfelhívás** a sajtóban és a hatalmi intézmények írásos ügyvitelében került nyilvánosságra. Szövege bevezetőként mindig tartalmazott egy megindokló, legitimáló korpuszt: a hatalom ideológusai ebben fejtették ki az induló verseny aktualitását. Bejelentették, mi az a közölgő politikai esemény vagy ünnep, amelynek tiszteletére a **versenyfelhívást** közzéteszik. Ez a rituális mozzanat a szóbanforgó kulturális kommunikációs forma fontos eleme: értelmezésünk szerint integratív szerepet szántak neki, célja az volt, hogy a „résztvevőkben fölkeltsze az összetartozás, közösség élményét” (Hofer 1992:44). Hogy ez a közösség-élmény – vagyis a meghirdetett politikai eseménnyel való

azonosulás – mennyire formális volt, kiderül abból is, hogy a versenyhelyzet elfogadását kötelezővé tették. A rajoni néptanácsok nemegyszer körlevélben figyelmeztették a helyi néptanácsokat, hogy „meg kell válaszolni a versenyfelhívásokat”.

A felhívásban deklarált **versenypontok** általában kiterjedtek a mindennapi élet legszélesebb, a gyakorlatban egymással laza kapcsolatban lévő területeire is. Például a székelyudvarhelyi városi nőbizottság egyik versenyfelhívásában (1954. szept. 27.) a következő **versenypontok** szerepeltek: kongresszusi irányelvek feldolgozása, olvasókörok szervezése, mozgósítás a rendszeres iskoláztatásra, agitációs munka a mezőgazdaság szocialista átalakítása mellett, mozgósítás a terménybeszolgáltatások határidő előtti teljesítésére, felvilágosító munka végzése a magtisztító és csávázó központokban, az árucserre forgalom kiszélesítése érdekében, ellenőrző munka a tisztaság betartása és a fertőző betegségek megelőzése érdekében a családi házaknál, takarékos (CEC) kötvények népszerűsítése és betétesek beszerzése, végül mozgósítás fájállatok, baromfi és házinyúltenyésztésre.

A versenyfelhívásban az intim szférához tartozó döntések, magatartásmódok és a közösségi-társadalmi célok határvonalai egybemosódtak. Az addigi praxisban az egyén kizárólagos döntési hatáskörébe tartozó cselekvések, viszonyulások (pl. a családi pénzgazdálkodás, fogyasztás) ebben az optikában a hatalmi befolyásolás tárgyaiként tételeződtek.

A **verseny** idején kötelező volt a **versenydoszár** összeállítása és a heti **versenykiértékelő**. Ennek helyszíne rendszerint a kultúrotthon, időpontjaként következetesen a vasárnap délelőttöt jelölték ki, ahogy fennebb említettük, a szakrális idő kisajátításának szándékával.

A **kiértékelőkön** a versenyző falvak eredményeit rendszerint hármas értékkategóriába rangsorolták: voltak „élenjárók”, „igyekvők” és „kullogók”. Ez a hármas tagolású szempontrendszer a hatalmi valóságkép sarokköve volt. A falusi társadalomszerkezetet is három rétegben definiálta a hatalmi optika (gazdagok vagy kulákok, közepesek és szegények), de ezt a hierarchikus valóságképet szimbolizálták a tárgyi kellékek is (pl. a piros, szürke, fekete versenytáblák). Ez a „fogalmi szemüveg” a valóságnak eleve egy hierarchikus struktúrában történő észlelését és elgondolását tette lehetővé (Kuczi 1992:96).

Az ellenőrzés eljárásai

Az intézmények lényegi sajátossága, hogy a szabályozás mellett ellenőrző tevékenységet is kifejtnek. Az ötvenes évek hatalmi intézményei az ellenőrzés új, a helyi adminisztráció addigi gyakorlatában ismeretlen formáit vezették be. Ezek közül a legfontosabbak a **jelentések**, a kiküldöttek **terepen történő ellenőrzése** és az egyes tevékenységi szektorok **rendszeres kielemezésére szervezett gyűlések**.

A **jelentés** írásos beszámoló volt minden gyűlésről, közmunkáról, kulturális tevékenységről, ünnepségről. Az illető eseményt követő háromöt napon belül kellett felterjeszteni az illetékes rajoni ügyosztályokra. Elkészítése a szóbanforgó tevékenységért felelős helyi referensek feladata volt. Emellett a néptanácsok, tevékenységükről „fentről” meghatározott szempontok alapján, a rajoni néptanácsához **havonta** küldtek **jelentést**, ezt a néptanácselnökök látták el kézjegyükkel.

Az írásos jelentések összeállításának kötelező szempontjai a következők voltak:

1. A havi munkaterv végrehajtása
2. Az állami tervvel kapcsolatos megvalósítások
3. Hogyan hajtották végre az RNK (Román Népköztársaság) törvényeit?
4. Milyen az államapparátusban működő tisztviselők magatartása?
5. Hogyan működnek együtt az állami szervekkel a párt és tömegszervezetek?
6. Hogyan gyarapodott az állami szektor?
7. Hogyan tartja a néptanács a kapcsolatot a tömegekkel?
8. Fontosabb feladatok, amelyeket a jövő hónapban valósítanak meg.

A **jelentések** anyagaiból rekonstruálhatók a hatalom helyi intézményeinek és a hierarchiában fölötte lévő intézményeknek, valamint a helyi társadalmi gyakorlatban a hatalommal szemben termelődő viszonyulásmódok.

A rajoni képviselők **terepen történő ellenőrzése** főleg a gazdasági tevékenységek nyomkövetésére, a beszolgáltatási kötelezettségek teljesítésének ellenőrzésére terjedt ki. Különösen a hatalom redistributív funkcióinak alapjait jelentő gazdasági akciók, a betakarítás, cséplés és a

terménybeszolgáltatás időszaka volt kiemelt jelentőségű ellenőrzési periódus. A személyes jelenlétnek nagy fontosságot tulajdonított a meggyőző-befolyásoló jellegű szociális helyzetekben a vezetés. A hatalom helyi képviselői gyakran „segítség”-ként értelmezik **jelentéseikben** a javak elvonását támogató rajoni kiküldöttek jelenlétét. Az agitátorok kiszállásai nyomán újabb körlevelek, utasítások özönlöttek a falusi néptanácsok felé a „terepen tapasztalt szervezetlenség” kiküszöbölésére.

Az **elemző gyűlések** színhelye általában a rajoni néptanács, ahol a falusi néptanácselnökök megjelenése kötelező volt.

Az ellenőrző eljárások valamelyikének alkalmazása rendszerint a „hiányosságok sorozatának” megállapításával zárult, ezt követte a helyreállító akciók, intézkedések „azonnali végrehajtásának” elrendelése, majd újra az informálódó ellenőrzés következett, folytonos körforgásban. Az intézményes hatalmi ellenőrzés mellett meg kell említeni a **helyi társadalmi nyilvánosság** ellenőrző szerepét. A hatalom iránt lojális mikrotársadalmi csoportok a mindennapi élethelyzetekben gyakran képviselték a hatalmi szempontokat.

Az alábbi feljelentésből körvonalazódó viszonyulásmód nem volt ritka, bár a korabeli társadalmi szereplők emlékezete szerint a helyi közvélemény mindig negatívan értékelte.

Járási Ideiglenes Bizottság

Titkárság, Oklánd

*Jelentem, hogy 1949 Szeptember 3-án az oklándi járás milícia parancsnoka **felhívás alapján** Sándor Mózes Barna homoródalmási lakosnál aki már a cséplést befejezte volt, nyomozás során a széna padlásán a széna alá elrejtve 30 kéve csépletlen búzát talált, amit az ő jelenlétében azonnal a géphez szállhatott és kicsépelte és a gabonát megőrzés végett letétben tett a Néptanácsnál további intézkedésig. Az esetről a szabotázs jegyzőkönyv felvétele végett a fentnevezettet 1949 szeptember 4-re Oklándra beidézte.*

Elnök (...)

Homoródalmás 1949 Szeptember 4

Titkár (...)

Szankcionáló eljárások

A hatalmi intézmény a létét fenyegető alternatív cselekvésekkel szemben védekezik: szankcionáló eljárásokkal bünteti. A vizsgált időszakban az oly gyakori „nem cselekvés” is a hatalmi intézményt támadó, ellenséges viszonyulásnak minősült. A teljesítetlenül maradt parancsok, semmibe vett utasítások, a kirótt termelési kötelezettségek elmulasztása vagy részleges teljesítése az uralom megkérdőjelezését is jelentette, ezért ezt a magatartást a szankcionálás és a fegyelmezés különféle formáival büntették.

A legsúlyosabb a **börtönbüntetés** és a **kényszermunka** volt. A börtönbüntetések leggyakoribb jogi alapjaként a szabotázstörvényt citálták. Általános gyakorlat volt, hogy egy-egy kistájról vagy nagyobb településről a vagyonosabb, tekintélynek örvendő gazdák közül többet a Duna – Fekete-tenger csatornához vittek **kényszermunkára**. A hatalom-lokális társadalom aszimmetrikus viszonyának konstruálásában egy-egy ilyen eseménynek rendkívüli szimbolikus jelentősége volt a helyi életvilágban.

Pénzbüntetéssel a hatalmi adminisztratív intézményekben dolgozók mulasztásait, kihágásait sújtották. Könyvelőket, gazdasági előjárókat szankcionáltak ily módon.

Fizikai agresszió, személyek ellen, a falvakban túlkapásaikról híres idegen néptanácselnökök idején fordult elő (megtörtént az is, hogy a nyílt utcán, de rendszerint a néptanács épületében karhatalmi segédlettel került sorra).

Írásbeli megrovásban a tervfeladatokat, munkavállalásokat határidőre teljesíteni képtelen néptanács vezetőségét részesítették.

A társadalommal szembeni hatalmi beállítódás természetéről közel félévszázad távlatából ma a napi politikai gyakorlat megnyilvánulási formáinak tartalmi és stílári jegyei nyújtanak értelmezhető adalékokat. Az irányító, ellenőrző és szankcionáló eljárások formái és módjai együttesen szimbolizálják azokat a viszonyulásokat, kötelekeket, amelyekkel a hatalom a helyi társadalmak felé fordult. Ezekből a jegyekből rekonstruálható az a politikai modor, „amely számos külsőségben rögzödve, a politika jelenségvilágában jelzi a sajátos beállítottságokat”

(Gombár 1983:244). Az a mód, ahogyan a hatalmi ügyvitelben „megszólítják” a társadalmat, ahogyan közölnek, utasítanak, elrendelnek, megtiltanak, számonkérnek, értelmezhető üzeneteket, utalásokat tartalmaz az uralomgyakorlás természetéről, a hatalom viszonyulásáról az uralma alatt lévőkhez.

Integráció vagy idegenség?

Végezetül a vizsgált korszak lokális hatalmi intézményei és a helyi társadalom közti viszonyról teszünk néhány megállapítást.

E viszony a hatalmi gyakorlati intézkedések társadalmi üzenetének és a korabeli társadalmi szereplők tapasztalatainak értelmezéseiből rekonstruálható. A néptanácsok gyakorlati működésének lényege, létrehozásuk feltételrendszeréből következően – ahogy fennebb már többször is említettük – a társadalom átalakításának hatalmi programjában való cselekvő részvétel, a végrehajtás volt. A néptanácsok rajonhoz beküldött havi jelentéseiből megállapítható, hogy az első években (1951–1952) a helyi vezetők igyekeztek megfelelni a felsőbb elvárásoknak, de ugyanakkor háritani próbálták a sürgető, arrogáns hangnemű rajoni követeléseket, és az elégedetlenkedő gazdatársadalom panaszait is közvetítették a hatalom felsőbb szintjei felé. Néha korlátozott lokális érdekképviselet is előfordult, igaz, a lehető legszelídebb formában. Ezeknek az érdekközvetítő gesztusoknak a sorozatos elutasítása idővel a helyi vezetők egyrészét ráébresztette, hogy a „dolgozók és az állam érdekeinek helyes összefonódása” a hatalmi retorikában általában azt jelenti, hogy ezek az érdekek nem esnek egybe: az „állam érdekei” rendszeresen háttérbe szorítják a dolgozók érdekeit. A későbbi években fokozatosan leépült a helyi hatalomnak a korábban is gyenge érdekképviseleti tevékenysége. Ebben a folyamatban feltehetően a más településekről delegált, idegen néptanácselnökök jelenlétének is szerepe volt. Az ötvenes évek második felében nyomát sem találjuk a helyi társadalom érdekeit felvállaló gesztusoknak. Annál gyakoribb a hatalom helytartóinak a felettesektől átvett cinizmusa. A hatalom érdekeinek megfelelően átszocializálódott helyi vezetés olyan új magatartásmódokat, orientációs mintákat

internalizált, amelyek eltértek a helyi társadalmakban létező értékektől. A hivatalosan intencionált értékek szembenálltak a falu tradicionális értékrendjével. Ez a szembenállás számos területen megnyilvánult: a termelési folyamat erőszakos centralizálásában, a redisztribúció hatalmi kisajátításában, az új fogyasztási szokások propagálásában, a tradicionális kommunikatív struktúrák bomlasztásában (pl. a vallási hagyománnyal szembeni ellenséges viszonyulásban).

A kommunista hatalmi intézményi berendezkedés előtt – mind a helyi, mind a központi szinteken – a hatalom **legitimitásának** egyik forrása a létező, rögzült rend sértetlen fenntartása, illetve a rend újratermelésének feltételrendszerét biztosító hatalmi felügyelet volt. A mindennapi élet autonóm területeit a külső hatalmi szféra ekkor még érintetlenül hagyta. Ezzel szemben az új hatalom az életgyakorlat legkülönbözőbb szféráiban a személyes döntési hatáskörök erőszakos korlátozását, irányítását célozta. A szociális integrációt az új értékek szerint megvalósítani készülő hatalom a kialakult integrációs sémák lebontásával, érvénytelenítésével kezdte (pl. a társadalmi státuszok hierarchiájának átrendezése, az erőforrások használatának ideológiai szempontok szerinti szabályozása).

Az új hatalom intézményeinek **legitimitása** a korabeli helyi társadalmakban ma csak az említett elszórt jelekből rekonstruálható. Meglátásunk szerint az ötvenes évek hétköznapijaiban is, mint mindig, a mikro-társadalmi csoportok élethelyzeteiben, valóságtapasztalatában gyökerező differenciált hatalomképről lehetett szó. Ha például a tömeges részvételt nézzük a választásokon, gyűléseken, azt a félrevezető következtetést vonhatjuk le, hogy a hatalom melletti lojalitás és követési készség igen magas arányú volt. A további részletes vizsgálatok azonban kideríthetik, hogy a tömeges lojalitás csak látszólagos, a hatalmat támogató kollektív cselekvések motivációi esetleg másutt keresendők, mint a feltételezhető egyetértésben a kommunista hatalmi szándékokkal.

Bibliográfia

Arendt, Hannah 1992

A totalitarizmus gyökerei. Európa. Budapest.

Elias, Norbert 1990

Az időről. In: Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok. Válogatta Gellériné Lázár Márta. Akadémiai Kiadó. Budapest

Foucault, Michel 1990

Felügyelet és büntetés. A börtön története. Gondolat. Budapest

Gombár Csaba 1983

Politika címszavakban. Propaganda- és könyvszerkesztőség. Budapest

Gombár Csaba 1984

Egy állampolgár gondolatai. Politikaelméleti írások. Kossuth könyvkiadó

Habermas, Jürgen 1994

Válogatott tanulmányok. Atlantis

Hofer Tamás 1992

Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben. 1989 március 15-e Budapesten. In: Politikatudományi Szemle 1992. 1. 29–52.

Kuczi Tibor 1992

Szociológia, ideológia, közbeszéd. Scientia Humana. Budapest

Sós Károly Attila 1986

Terv, kampány, pénz. Szabályozás és konjunktúraciklusok Magyarországon és Jugoszláviában. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Kossuth Könyvkiadó. Budapest

Szakadát István 1992

A Nagy Egyes hite. (Legitimitáselvek a kommunista bolsevik uralomban) I. változat. Kézirat

Weber, Max 1987

Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. Szociológiai kategóriatan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó